
*Е.М. Герасимова,
кандидат філософських наук,
докторантка Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ЗМІСТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ ЯК САМОВИРАЖЕННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ

Остання третина ХХ ст. для сучасного людства стала прикладом критичного рівня напластування суперечностей у соціально-економічному поступі. З одного боку, відбувався прискорений розвиток індустріального організованого суспільства, в якому за останнє століття промислове виробництво збільшилося в 50 разів, а сукупний випуск товарів та послуг перебільшив їх сумарне виробництво за всю попередню історію людства. Така матеріальна база надала можливості в індустріально розвинутих країнах створити умови для функціонування “суспільства всезагального благодіяння”, в якому головними пріоритетами суспільного життя стали соціальна захищеність основної маси населення, доступність освіти, розвинуте законодавство праці, захист громадянських прав, всезагальний демократичний плюралізм думок тощо. З іншого боку, збільшуються побоювання, що між слаборозвинутими країнами та економічно стабільними поступово збільшується “цифрова прірва”, тим самим погіршується їх економічний розвиток.

Проблема перспектив дослідження такої важливої складової неоекономіки, як сучасний міжнародний поділ праці, потребує тлумачення таких понять, як “цифрова прірва”, міжнародний механізм економічного регулювання, ефект “насильницького відставання” тощо. “Світогосподарські зв’язки стають сьогодні одним із важливих факторів економічного зростання, структурних зрушень та підвищення ефективності національного виробництва, будучи при цьому каталізатором диференціації країн, нерівномірності їхнього розвитку. Революційний стрибок у наукових знаннях, що супроводжувався якісними зрушеннями в техніці, технології, виробництві, а також радикальні соціально-політичні зміни в другій половині ХХ ст. суттєво модифікували міжнародний поділ праці й продовжують і сьогодні активно впливати на характер і тенденції його розвитку. Найсуттєвішою зміною у міжнародному поділі праці є перехід від раніше існуючої глобальної моделі поділу праці між промислово розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, до нової моделі” [1, 73–74], – зазначає В.С. Мочерний, підтверджуючи думку про те, що сучасний міжнародний поділ праці супроводжується загостренням просторової нерівності розвитку.

Головними факторами впливу на формування даного процесу є зростання питомої ваги науково-технічного знання у сфері виробничої діяльності. У зв’язку з тим, що фізичний капітал втрачає свої позиції відповідно до можливостей ефективного використання людського інтелекту, відбувається перехід до поділу праці на засадах пізнавальної активності людини. Така ситуація стосується тих виробничих структур, де відбувається перехід від логіки поділу трудового процесу за системою Тейлора до розвитку й впровадження принципів ключових компетенцій, які містять у собі комбінації, що складаються з рівня науково-технологічного забезпечення, колективної багатфункціональної освіти та можливостей і способів поширення інформації.

Сьогодні не можна твердити про цілковиту відмову від тейлорівської логіки у новому поділі праці, де головним її “ворогом” стає процес зростання мобільності капіталу. Йдеться про те, що галузі, які розбудовуються на максимальному застосуванні інтелектуальної та нематеріальної праці, значно краще захоплюють і

відстоюють свій територіальний простір, від якого залежить ефективність функціонування самого капіталу.

Отже, новий поділ праці визначає ресурс знань та інтелектуальну працю головними факторами конкурентоспроможності тієї чи іншої території, завдяки, насамперед, можливості об'єднання всередині інтелектуального потенціалу для вирішення завдань будь-якої складності. Тим самим, становлення міжнародного поділу праці в умовах неоекономіки відбувається одночасно з тенденцією формування нової географічної поляризації держав і народів, причому пріоритет розвитку у цьому процесі надається країнам старої індустріальної хвилі.

Сучасні західні і вітчизняні автори, як економісти, так і філософи, приділяють чимало уваги дослідженню соціально-філософських засадин економічного знання, зокрема проблемі міжнародного поділу праці і розробленню теоретико-практичного рівня проблеми поліпшення якості життя світової спільноти. Такий систематичний аналіз здійснюють у своїх працях В.М. Гейць, В.Я. Бобров, С.В. Мочерний, С.Амін, Я.Тінберген, Д.Форрестер та ін. Засадничими для даного дослідження стали праці таких відомих українських філософів, як В.П. Андрущенко, В.П. Бех, І.В. Бойченко, С.Б. Кримський, М.І. Михальченко та багатьох інших. Тим не менш, аналіз таких складових, як міжнародний поділ праці, а також розв'язання сучасних проблем поліпшення якості життя людей в умовах перспективи поширення принципів неоекономіки у контексті соціально-філософського знання, лишається актуальним.

Крім того, відбуваються “зміни в самому світовому господарстві, починаючи від руху цін на світовому ринку і експортно-валютних потенціалів окремих країн до структурних зрушень у виробництві під впливом науково-технічної революції... Світові тенденції в торгівлі, виробництві, застосуванні досягнень науки і розробці нових технологій, валютно-фінансовій сфері – ось об'єктивні реальності, які впливають на інтеграційні процеси” [2, 615]. Тому зростає значення інформаційних і комунікаційних технологій, а також зумовлений ними розвиток виробництва і принципові зміни в міжнародному поділі праці розглядають сьогодні як важливі фактори, котрі мають як забезпечити економічно-господарську ефективність зростання неоекономіки, так і прискорити темпи збільшення доходів і зайнятості населення певної країни, до того ж без інфляційних наслідків. Така перспектива стає стимулом для активізації наукових досліджень у системі соціально-філософських знань проблем і наслідків сучасного міжнародного поділу праці і поліпшення якості життя людей в умовах неоекономіки, що й сформувало мету даної статті.

Аналіз нового міжнародного поділу праці і глобальні зміни, які впливають на якість життя світової спільноти, формулюють умови для теоретичного оновлення принципів розвитку світового господарства. По-перше, негативний характер має теза, згідно з якою слаборозвинуті країни мають спеціалізуватися на тих різновидах діяльності, що потребують залучення великої кількості робочої сили, а не на тих, котрі застосовують нові комунікаційні технології та економіку знань, оскільки така стратегія спричинює посилення негативного ефекту “насильницького відставання”. Крім того, світові структурні перетворення не сприяли надходженню іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, а навпаки, призвели до зниження витрат на медичне обслуговування і сферу освіти. Хоча значні капіталовкладення спрямовуються за кордон, вони, як і раніше, максимально акумулюються в розвинутих країнах і в деяких з тих, в яких відбувається інтенсивний розвиток ринкових відносин і є наявним потенціал кваліфікованої робочої сили. Постулат про нерівність розвитку економіки знання породжує самовідтворювальний кумулятивний процес, який формулює поняття так званого насильницького відставання, насамперед, через провадження політики протекціонізму, котра міфологізує можливість вільного економічного обміну для тих країн, що намагаються наздогнати держави класичного економіко-господарського добробуту.

Для країн, що розвиваються, існують серйозні перешкоди для впровадження потрібних цифровій економіці інформаційних технологій: слабка потужність ліній зв'язку, нестабільна інфраструктура електропостачання, значні ліцензійні збори на програмне забезпечення, завеликі для більшості користувачів ціни на послуги Інтернет тощо. Відповідно, виникають негативні економічні наслідки, які майже унеможливають отримання прибутків від зростання загального обсягу виробництва. Але, водночас, сьогодні починають виявлятися і деякі позитивні моменти. Так, виникає можливість зменшити витрати на цифрові бездротові мережі, використовуючи їх замість дорогих аналогових ліній; відповідно, кількість абонентів мобільного зв'язку стає значно більшою, ніж абонентів стаціонарних телефонів (як приклад – загальна Африканська група зв'язку).

Загалом, сучасна політика структурних перетворень щодо країн, які розвиваються, не лише негативно вплинула на умови життя населення, а й зруйнувала властиві їм структурні зв'язки базових передумов зростання рівня економіки, скоротила можливості їх залучення на рівноправних умовах до міжнародного поділу праці.

По-друге, аналіз сучасного стану формування засадин неоекономіки і криза парадигми індустріального розвитку визначають пріоритетні напрями, на основі яких можна було б вибудувати стратегію виходу зі стану економічної злиденності і соціального приниження. В якості теоретичних надбань, на засадах яких можна підступатися до вирішення означених проблем, є, зокрема, девелопменталістські теорії середини ХХ ст., в яких, з точки зору різних структурних складових суспільного виробництва, у тому числі і з позицій міжнародного поділу праці, робиться спроба сформулювати основні типові моделі економіки як центру, так і периферії. Індустріальна модель розвинутої економіки центра (на прикладі класичного дослідження С.Аміна) будується на власних ресурсах індустріального сектора засобів виробництва і сектора масового споживання, механізм взаємодії між якими описано в концепції фордизму. Тоді як модель периферійної економіки має залежний характер і вибудовується на взаємозв'язку між експортними операціями і сферою споживання предметів розкоші, сучасні промислові сфери майже відсутні й заміщуються традиційним для певної місцевості сільськогосподарським виробництвом і ремеслом.

Отже, у випадку вимушеного привнесення в економіку слаборозвинутих країн індустріальної моделі розвитку, відбувається поступове знищення традиційного сектору їх економіки і поділу праці; зрозуміло, що така політика має волюнтаристський характер.

Названі властивості конфліктів і суперечності, що становлять зміст сучасного міжнародного поділу праці в системі неоекономіки, поступово накопичують елементи для формування нової моделі стійкого інноваційного розвитку економіки, завдяки чому створюються об'єктивні можливості врівноваження нерівномірного соціально-економічного розвитку країн сучасного світового господарства. Образ такої моделі має містити в собі ті радикальні перетворення, які ґрунтуються на визначних тенденціях неоекономіки, за яких головним джерелом розвитку стає економіка знань, а основним капіталом – сама людина.

У даному контексті потрібне також визнання неодмінності відродження культури землеробства і тваринництва через повернення до традиційних знань і умінь селян, що стає умовою екологічного та якісного виробництва, закладає основу енергозберігаючих технологій і дбайливого ставлення до біологічних видів. Лише завдяки надання пріоритетності таким і подібним до цього принципам виникає перспектива майбутнього виживання людства, починається перегляд, зокрема, редукціоністської парадигми технонауки, а для тих виробництв, які безпосередньо базуються на функціонуванні і продукуванні знань, завершальним етапом стає

виробництво гуманітарного капіталу в процесі виховання, освіти, медичної охорони тощо.

Отже, зазначена логіка моделі постіндустріального розвитку економіки має запобігти однозначно-негативному залученню слаборозвинутих країн до міжнародного поділу праці виключно в якості сировинного прирідку і надає їм можливість довгострокової перспективи конкурентоспроможності. Звісно, це завдання неможливо виконати без суттєвих змін у системі функціонування суспільних інститутів, які мають забезпечувати вільний доступ до здобуття знань, що підвищують професійний рівень та інтелектуальні здібності працівників.

До визначних умов, які сприяють позитивним змінам у системі міжнародного поділу праці, можна також залічити таку ситуацію, за якої “в межах подібних глобальних структур продукція виступає в якості міжнародних складових компонентів. Предметом торгівлі між націями слугують не стільки закінчені продукти, скільки послуги, що пов’язані з виявленням проблем (маркетинг, реклама, споживчий консалтинг), їх розв’язанням (наукові дослідження, розробка продукції, її виготовлення) та посередництвом (фінансування, пошук, укладання контрактів), а також певні компоненти та послуги традиційного характеру. В сукупності це забезпечує створення вартості продукції” [3, 458]. Така нова економіко-технологічна реальність людства вимагає додаткових уточнень у процесі розкриття сутності і динаміки глобалізаційних явищ. У такому контексті в системі глобалізаційних змін потрібно розрізняти дві взаємозалежні складові: перша являє собою всезагальну складову, яка представлена єдиними соціальними процесами, зумовленими економічними і технологічними перетвореннями в сучасному світовому господарстві, а друга складова визначається специфічною духовно-культурною основою національної методології життєтворення певного народу, формує його власну економічну культуру і враховує відповідну специфіку структури поділу праці. Взаємодія цих складових пов’язана з адаптацією економіко-технологічних структур цивілізації до духовно-культурної специфіки існування певного етносу або конкретної спільноти. Отже, підґрунтям для їх поєднання стає процес динамічного розвитку техніко-економічного базису, який привносить суттєві зміни у світові соціальні відносини. Своєю чергою, така специфічна складова неоекономіки, як поділ праці, пов’язана з духовно-культурними засадами, які спираються на звичаї, національні та історичні традиції, релігійні переконання, досвід і знання. Духовно-культурна основа має здебільшого консервативний характер і, зазвичай, важко піддається реформуванню, тим більше революційним змінам. Наприклад, в умовах переходу до економічної системи ринкового змісту й ослаблення політики протекціонізму стосовно неконкурентоспроможних галузей української економіки, почався процес втрати ринків збуту і згорання виробництва. Виходом з даної ситуації для України було формування стратегічного напрямку імпортозаміщення, тобто створення довгострокових протекціоністських бар’єрів для захисту тих галузей народного господарства, які потребували модернізації. Тим не менш, до вступу України в СОТ більшість із зазначених проблем так і не були вирішені, оскільки ефективна модернізація стає безперспективною без залучення світових інноваційних технологій, високоякісних програмних продуктів тощо, тому дольова участь України в сучасному міжнародному поділі праці в кілька разів менша, ніж нових індустріальних країн, і перебороти цю негативну тенденцію досі не вдається.

У процесі еволюції людства та його діяльності одночасно створювалися й видозмінювалися технічні механізми і технологічні моделі виробництва. Сьогодні вже існують підприємства, в котрих панують безлюдні технології, що складаються з промислових роботів та іншого обладнання, керованого комп’ютером. Головною особливістю таких безлюдних автоматичних технологій є технологічна гнучкість, тобто здатність до швидкого перебудування на випуск нової продукції. Відзначимо,

що технологічний “смісл функціонування” даного підприємства знаходиться поза зоною комплексу його обладнання. Сума всіх окремих складових технологій підприємства розроблена спеціалістами, а закономірності її гнучкого технологічного функціонування запрограмовані та вкладені в пам’ять комп’ютера, який може знаходитися навіть за межами самого підприємства. Крім того, поява нових інформаційних і комунікаційних технологій створила такі умови, за яких знання починає функціонувати відокремлено як від предметів і засобів виробництва, так і від людини-працівника.

Зазначена перспектива містить у собі безмежні ресурсні можливості, насамперед, абсолютне відтворення загального обсягу існуючих знань, коли машинні засоби стають уже не потрібними, а предметом ринкового продажу стають безпосередньо знання. Знання на рівні цифрових і комунікативних технологій не можуть уособлюватися в жодних матеріальних носіях, але така ситуація означає не те, що вони є відірваними від соціально-культурної сфери життя людини, а те, що змінюється характер відносин між наукою, технікою, економікою, поділом праці у виробництві, до того ж їхній зв’язок уже не може мати лінійного характеру.

Забезпечують інструментальну підтримку зазначених технологічних процесів концептуальні технології. Вони існують у різних формах, серед яких найбільш задіяними є ментальні форми, які не представлені у вигляді мови або тексту і дають можливість у певних теоретичних межах оволодіти складністю і можливістю змін на початку освоєння предметного поля. Використовується також матеріально-технічне забезпечення технологій. Найбільш гнучкими можна вважати математизовано-схематичні і комп’ютеризовані форми концептуальних технологій, які використовуються у випадках, за яких предметне поле описується великою кількістю понять і ситуацій, тому край важливими стають точність і трудомісткість. Саме економіко-технологічна складова створює засоби концептуальних технологій, що є умовою для новітнього поділу праці: реалізовані у вигляді інформаційно-машинної бази знань ієрархії теоретико-системних конструктів та їх стандартної інтерпретації; програмно реалізовані операції синтезу родоструктурних експлікацій та їх предметної інтерпретації; сервісні засоби, що забезпечують комфортність та ефективність автоматизованого економічного аналізу і проектування, тому комп’ютеризовані концептуальні технології, керовані досвідченими спеціалістами, можуть давати досить ефективні результати. Історично міжнародний поділ праці “здійснюється з метою підвищення ефективності виробництва, економії витрат суспільної праці, раціонального розміщення продуктивних сил. Проте, як відомо, головним фактором виробництва (або головною продуктивною силою) за сучасних умов ще більшою стає людина-працівник як носій робочої сили, а також людина-власник як носій капіталу, а також людина як носій знань, інформації та підприємницьких навичок” [1, 67].

Отже, з точки зору соціально-філософської проблематики, об’єктивний аналіз глобалізаційних процесів стає можливим лише на засадах взаємного балансу зазначених складових цивілізації. Безперечно, такий підхід повинен мати ситуацію практичного переломлення на теренах існування української спільноти, тому завданням для української економіки є не відгородження від загальної складової процесу глобалізації (яким є, зокрема, міжнародний поділ праці), а спрямування максимуму потенціальних зусиль на оволодіння новітніми досягненнями у сферах техніки, технології, виробництві і фінансів – з тим, щоб з технолого-економічних позицій не відставати від передових країн світу та закріпити ці досягнення у своєму економічному менталітеті, а також щоб не допустити розпорошення своїх особистих координат у світі фіктивно-віртуальної концепції “нового світового порядку”.

Ще одним впливовим фактором нового міжнародного поділу праці є суттєві зміни у системі прав інтелектуальної власності, завдяки яким стало можливим патентування знань і живої природи. Принциповою основою таких підходів є процес

інвестування в дослідницьку діяльність організацій і підприємств із подальшим поширенням прав на інтелектуальну власність, що створює ілюзію інноваційного процесу. Насправді, більша частина затрат припадає на початковий період дослідницької роботи, а процеси отримання результатів і впровадження у виробництво мають колективний характер і залежать від тієї робочої сили, яка була підготовлена в освітній системі. Тобто в багатьох випадках організаційні і виробничі структури отримують велику кількість патентів за рахунок суспільних установ, а не своїх дослідницьких лабораторій.

Таким чином, зміцнення прав на інтелектуальну власність не є неодмінною економічною умовою, яка посилює інноваційний характер досліджень. Кореляція між розвитком права інтелектуальної власності і стимуляцією інноваційних процесів є майже недоведеною, більше того, складається враження, що вони взагалі заважають розвитку економіки знань. Одним із прикладів зазначеного є тенденція, згідно з якою система патентування сприяє розвитку досліджень на рентабельних підприємствах за рахунок великих сфер знань, що не дають швидких прибутків і мають суттєві складнощі для патентування. На нашу думку, головним завданням сучасної системи патентування в міжнародному поділі праці є підтримка штучно підвищеної ціни на велику кількість товарів і послуг, тоді як їхні реальні виробничі витрати наближаються до нуля; в перспективі така ситуація фактично породжуватиме недостачу великої кількості товарів і послуг. Останні події у системі ринкової економіки, пов'язані з продовольчою кризою, є “першим дзвіночком” у ланцюзі нової економічної теорії в умовах глобалізації. Таку економічну стратегію, за якою відбувається підтримання пріоритету мінової вартості замість створення загального багатства, яке складається з наявності реальних споживчих вартостей, розглядали свого часу ще К.Маркс і Д.Рікардо.

Виходячи із зазначеного спробуємо запропонувати єдину концепцію постіндустріальної моделі стійкого розвитку як для слаборозвинутих країн, так і для країн класичного індустріального розвитку, з урахуванням суттєвих поетапних змін у системі міжнародного поділу праці на засадах заміщення і нової комбінації головних сфер і цілей виробництва. Першим кроком на шляху до цього має стати поступове заміщення матеріальних різновидів діяльності нематеріальними з обов'язковим зниженням енергоємності виробництва. Порушується питання про збереження традиційного місцевого землеробства і ремісництва у слаборозвинутих країнах і повернення до багатофункціональності і дбайливого ставлення до біологічної різноманітності селянської культури за рахунок нової агрономічної техніки і сучасних технологій розвинутих країн. Такі заходи, на нашу думку, сприятимуть високій якості продовольчої продукції в умовах оновлення природних ресурсів. Одночасно має відбуватися заміщення комерційних принципів на некомерційні завдяки зусиллям суспільних організацій і спроби демократичного розвитку процесу освоєння суспільного державного сектора економіки.

Отже, сучасні зміни у системі виробничих відносин і в міжнародному поділі праці ми визначили як процес, який підтверджує перехід до принципів і механізмів неоекономіки. Не зважаючи на глибокі суперечності на цьому шляху, зокрема посилення тенденцій поляризації світової економіки у вигляді формування негативного ефекту “насильницького відставання” або “цифрової прірви”, всередині цих відносин створюються можливості для появи нової моделі соціально-економічного стійкого розвитку на засадах взаємодоповнювальних типів знання.

Забезпечення такого стійкого розвитку обов'язково вимагатиме одночасного підвищення якості життя, кваліфікаційного й інтелектуального зростання можливостей робочої сили, від якої, власне, і залежить ефективність неоекономіки, котра розбудовується на знаннях і дбайливому ставленні до навколишнього середовища. Причому вирішення таких проблем окремою країною або регіоном є

майже неможливим завданням. Враховуючи потенційну здатність тієї чи іншої країни до інноваційних змін, у зв'язку з тиском неоліберальної політики міжнародного поділу праці, заснованої на поділі ринків, обмеженні знань системою інтелектуальної власності, а також блокуванні практичного застосування сучасних екологічних і холістичних знань про природу, створюються засади для формування наднаціональної опозиції, яка змогла б відстоювати пріоритет суспільних прав перед комерційною логікою і новою системою патентування знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мочений С.В., Ларіна Я.С., Фомішин С.В. Світове господарство в умовах глобалізації. – К., 2006.
2. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємства. – К., 2003.
3. Перехідна економіка. – К., 2003.